

MƏİŞƏTDƏ QƏDİM ADƏT-ƏNƏNƏ QALIQLARI VƏ MULTİKULTURALLIQ

Həşim Kəlbiyev

Lənkəran Dövlət Universiteti, Lənkəran, Azərbaycan

e-mail: hesim1957@gmail.com

DOI: 10.30546/2960-1967.2025.1.020

Xülasə. Məqalədə Azərbaycanda qədim adət və ənənələrin bu gün də məişətimizdə qala bilməsi, müasir dövr ənənələri ilə bərabər mövcud olması, xalqımız üçün tolerantlığın və multikulturallığın bariz nümunəsi olmasını təcəssüm etməsi ətraflı öyrənilmişdir. Məqalədə məqsəd məişətimizdə bu gün də qalmaqda olan qədim inanc və ənənələrin qalıqlarını araşdırıb onların köklərini öyrənməklə yanaşı xalqımızın etnogenezi, mentaliteti, tolerant və multikultural xalq olması haqqında etnologiya elminə daha qiymətli materiallar bəxş etməkdir. Məqalənin mahiyyəti qədim inanc, adət və ənənələrimizdə tolerantlıq və multikultural dəyərlərin Azərbaycan Respublikasının cənub-şərq bölgəsində də ən qədim zamanlardan meydana gəldiyini bugünkü aspektdə araşdırmaq və ətraflı öyrənmək təşkil edir. Məqalənin tədqiqat metod və metodologiyasından aydın olur ki, bölgədə qədim adət-ənənə qalıqları xalqın məişətində bu gün də mühüm rol oynamaqdadır. Müasir gənclərimizin özünün milli mentalitetini tanıyıb, tarixini bilib milli özünəməxsusluğu dərk etməkdə qədim adət-ənənə və inanc qalıqları da mühüm rolə malikdir.

Açar sözlər: adət, ənənə, məişət, tolerant, multikultural, inam, ayin, etiqad, sitayiş

Giriş

Azərbaycanda müxtəlif adət və ənənələrin bu gün də məişətimizdə qala bilməsi, müasir ənənələrlə bərabər mövcud olması xalqımız üçün tolerantlığın və multikulturallığın bariz nümunəsi olması ətraflı öyrənilmişdir. Məişətdə qədim adət və ənənə qalıqları problemini öyrənməklə xalqımızın qədimdən bu günə kimi tolerant və multikultural xalq olmasını, həm də qədim tarixini, mədəniyyətini, məişətini və həyat tərzini öyrənmiş oluruq.

Azərbaycan xalqının məişətində adət, ənənə və ayin qalıqları mövzusu ilə bağlı Ə.Ələkbərov, İ.Cəfərzadə, Z.Yampolski müxtəlif məqalələr, H.Quliyev və A.Bəxtiyarov əsər yazmışlar. Arxeoloq alimlərdən M.Hüseynov, İ.Nərimanov, R.Göyüşov, Q.İsmayılzadə, etnoqraflardan Q.Qeybullayev, A.Mustafayev, Q.Cavadov, H.Həvilov, dilçi alim M.Məmmədov və başqaları Azərbaycan arxeologiyası, etnoqrafiyası və lingvistikasına dair əsərlərində məlumatlar vermişlər [2]. Lakin mövzu tam işlənməmiş, açılmayan çoxlu qaranlıq və maraqlı səhifələr vardır.

Tədqiqatın məqsədi

Məqsədimiz məişətimizdə bu gün də qalmaqda olan qədim adət-ənənə və ayinlərin qalıqlarını araşdırıb onların köklərini öyrənməklə xalqımızın etnogenezi, mentaliteti, tolerant və multikultural olması haqqında etnologiya elminə daha qiymətli materiallar bəxş etməkdir. Çünki, bir sıra qədim adət-ənənə və ayin qalıqlarının əhalisinin tam oturaq olan Azərbaycan Respublikasının cənub-şərq bölgəsi ərazisindəki materiallar əsasında ən qədim zamanlardan meydana gəlməsini araşdırmaq, buradakı əhalinin insanlığın səhərində də böyük mədəniyyətə malik olmasını sübut etmək deməkdir.

Qədim adət-ənənə və ayinlərin məişətimizdə qalıqlarından bəhs etməzdən əvvəl qeyd etməliyik ki, qədim inancların mənşəyi insanı təbiət hadisələri düşündürməyə başladığı ibtidai icma quruluşunun yuxarı poleolit dövrünə təsadüf edir. Elə o dövrdən də mövcud inanclara uyğun adət və ənənələr formalaşmağa başlamışdır.

Müasir məişətimizdə qədim adət-ənənə və ayin qalıqlarının bölgü prinsipinə gəldikdə isə bunu:

1) Qədim mağara – məskən adət və sitayişin qalıqları; 2) Daş, su, ağac, od sitayışı qalıqları; 3) Heyvanlara, ruhlara və dəfn adətləri sitayışı qalıqları; 4) Səma cisimlərinə sitayiş etmə qalıqlarına bölmək olar ki, bu inam və etiqadlar adət və ənənələrin yaranmasına təsir etmiş,

yarlanmış adət-ənənələr isə bugünkü inkişaf etmiş insan üçün də böyük əhəmiyyətə malikdir. Çünki, ilk baxışdan sadə və primitiv görünən qədim adət və ayin qalıqlarına inam mücərrəd şüura malik müasir insanı da xarüqələr yaratmağa sövq edir. Ən azından səbr etmə, ümid etmə insanı yaşadır, onu hər hansı formada fəaliyyətini dayandırmaqdan imtina etməyə məcbur edir.

Arxeoloqlarımızın Azərbaycan Respublikasının ayrı-ayrı yerlərində, o cümlədən prof. İ.Nərimanovun bəhs olunan bölgədə («Elm» qəzeti, 1999, avqust) [5]. paleolit dövrü abidələrinin mövcud olduğunu sübut etməsi burada mağara-məskən sitayişlərinin və bunlara uyğun adət və ənənələrində olduğunu düşünməyə sövq edir. Mağaralarda insanlar istidən, soyuqdan, vəhşi heyvanlardan qorunmuş, sonradan özlərinə daha çox vacib olan odu da yağışdan, küləkdən qorumaq üçün mağaralarda saxlamışlar. Bölgədə odun xalq üçün bu günə qədər də müqəddəs olması və ən çətin anlarda “O odun közünə (gözünə) and olsun”, “O oda kor baxım” ifadələrinin işlədilməsi, səməni bişirilərkən niyyət edib ocaqdan köz götürülməsi təkcə atəşpərəstliklə bağlı deyil, odun ən qədim zamanlardan insan üçün həyat mənbəyi olmasından irəli gəlir [6].

Mağara sitayışı ilə bağlı hələ bu gün də bölgə əhalisinin məişətində bir sıra xalq oyunları, andlar qalmışdır ki, onların təhlili bölgənin qədim əhalisinin inancında mağara, məskən sitayişlərinin böyük rolu olduğunu sübut edir [15].

Məsələn: yaxın keçmişə qədər uşaqların və yeniyetmələrin oynadığı «kona-kona» oyunu mağara məskən sitayişini yaşadan amillərdəndir. Belə ki, bu oyunu oynayan iki və daha çox nəfərin hər birinin müəyyən miqdar daşı (bu hal daşın möhkəmlik, güc-qüvvət amili hesab olunması inamdan irəli gəlir) olur və müəyyən məsafədə yerdə qazılmış çalaya və ya divarda düzəldilmiş oyuya bu daşlar birdən-birə müəyyən miqdarda atılır. Çalaya və oyuya düşməyən daşlar atılandan sonra oyuna daxil olan növbəti oyunçuya çatır. Maraqlı burasıdır ki, daşlar atılarkən hamısının çalaya və ya oyuya düşməsi üçün oyuya and verilir. Buradan aydın olur ki, mağaraya, kahaya gəlməyib çöldə qalan ibtidai insan vəhşilərə yem ola bilər. Yaşamaq üçün oyuya düşüb sahibində qalan daş kimi mağaraya, kahaya sığınmaq lazımdır [6]. Buna oxşar hal Lerik rayon ərazisindəki Mondiga kahasına daş atma adətində indi də qalmaqdadır. Bu mağara inamından irəli gələn hal olmaqla insanları birliyə, bir-birinə sığınmağa vadar edən amildir [2]. Daşatan niyyət edir ki, mağarada qorunub qalan daş kimi o da fəlakətlərdən qorunsun, sağ salamat geri qayıdıb öz el-obasına, ailəsinə qovuşsun. Bundan başqa çöl etnoqrafik materialından aydın olur ki, bölgənin ucqar kəndlərində yaşlı adamların dilində “Bə tıbə” andı qalmaqdadır. Burada “tıbə” sözündə ev-eşik, kaha, qəbir kimi müqəddəs yerlər nəzərdə tutulur. “Bə” ifadəsi isə “O” mənasını verməklə “O evimə”, “O ocağıma” and olsun deməkdir.

Bütün Azərbaycanda olduğu kimi bəhs etdiyimiz bölgədə də bir sıra əşya, heyvan, bitki və başqa amillərlə bağlı qədim dini ayin qalıqları indiyə qədər qalmışdır ki, bunların da əksəriyyəti daha çox ovsunçuluqla bağlıdır. Ovsunçuluqda isə bütün hadisələr təbiət xaricində olan qüvvələrin işi kimi izah edilir və insanın təbiətxarici qüvvələrə müəyyən vasitələrlə təsir edə bilməsi inamından irəli gəlir [16]. Elə buna görə “Duk” (duktonə, qordone) fırlatma və bununla xəstə, halsız olan insanın hansı qüvvə və qüvvələrin təsiri altında olmasını müəyyənləşdirmək mümkün hesab edilir. “Duk” çubuğu adı çəkilən qüvvə zamanı “duk” daşı ilə bərabər dayanırsa demək həmin niyyətdə olan qüvvə ziyan vermişdir. Ziyankarlığı aradan qaldırmaq üçün müəyyən nəzir çıxarılıb müqəddəs yerlərə qoyulur və ya ehtiyacı olanlara verilir ki, niyyət tez hasil olsun. “Duk” çubuğunun isə bölgədə müqəddəs sayılan şımşar (şumşad), palıd və azat (nil) çubuğundan olması, eyni zamanda çubuğun duruşunun duk daşı ilə nizamlanması yuxarıda adları çəkilmiş ağaclara, o cümlədən daşa olan qədim sitayişdən irəli gəlir [6]. Bu hal bütün təkəllüf dinlərindən çox-çox əvvəl mövcud olan haldır ki, bu gün də bölgəmizdə qalmaqdadır və İslama sidir ağacının tozundan istifadə etmək, müqəddəs yerlərdə şumşad, nil ağaclarının əkilməsi adətində özünü göstərməkdədir.

Bundan başqa şər qüvvənin təsirinin altında olan xəstənin yatdığı evin 4 küncünə

müqəddəs nemət olan un (unun, çörəyin müqəddəsliyinə dair bu gun də xalq arasında “And olsun o çörəyə ki, Qurandan əvvəl dünyaya gəlib” andı qalmaqdadır) çırpmaq və divarın küncələrinə yapışmış unun yaratdığı təsvirlərlə xəstənin ruhunun hər hansı heyvanın, ağacın, dağın təsirində olduğu müəyyənləşdirilir və əldə qalan un qapıdan çölə atılır ki, təsir qüvvəsi o nemətdən utansın və ya doyub əl götürsün. İnama görə ayini icra edən şəxs ovucunda qalan un qalığını qapıdan çölə tullaması ilə təsiri qırır. Bu ayin bölgənin qədim əhalisinin una, bitkiyə sitayişinin bariz nümunəsidir və sübut edir ki, buradakı əhali ən qədim dövrdən oturaq həyat keçirmiş, əkinçiliklə məşğul olmuşdur.

Bölgə daha çox subtropik olduğundan burada yağışlar çox yağır və rütubətin azalması üçün günəşə daha çox ehtiyac vardır. Bununla bağlı «Günəşçağıрма» ayini meydana gəlmişdir ki, bunun da heç bir təkəllüfə dinlə əlaqəsi yoxdur və təkəllüf dinlərdən çox-çox əvvəl yaranmışdır.

«Günəşçağıрма» ayini zamanı məhəllənin kiçik uşaqlarını (guya günəşin körpələrə daha çox rəhmi gəlir) çölə çıxarıb onlara:

Günəş çıx, Günəş çıx

Qarışqalar tabaqda çörəyimizi yedi.

nəğməsini oxudarmışlar .

May, iyun aylarında əkin, biçin vaxtı yağışlar çox yağanda kişilər bel götürüb həyətləri şumlamağa başladılar ki, Günəşi utandırsınlar (yəni torpaq qışdakı qədər yumuşalmışdır, biz şuma başlamışıq) [6].

Yuxarıda göstərdiyimiz “Günəşçağıрма ayini” bölgənin daha çox ovalıq zonasına, yağış çağırma ayinləri isə əsasən zonanın yüksək dağlıq ərazilərinə aid edilir. Çöl etnoqrafik tədqiqatı zamanı bizə aydın oldu ki, Lerik rayonunun Veri kəndində yağış yağmayanda kəndin qədim qəbiristanlığının yanındakı pirin müqəddəs daşını çaya qoymaqla yağış yağmasına ümid edirlər. Bu ayin bölgədə insanların müqəddəs yerlərə, daşa, çaya, suya olan etiqadından, inamından yaranmış ayindir. Bölgədə daş güc-qüvvət, su isə paklıq və həyat rəmzi kimi dəyərləndirilir. İndi də uşaqların qoluna daşdan göz muncuğu bağlayır, diksinmiş insana su içirirlər ki, xəta baş verməsin [2].

Bölgədə yaz və payız aylarında əsən güclü küləklərin qarşısını almaq üçün isə sonbeşiklərə torpağa balta çaldırırlar ki, guya əsən külək baltanın torpaqda açdığı kəsikdən yerin təkinə keçib ram olur [3]. Bu ayində baltanın sonbeşiklər tərəfindən çalınmasını ailədə övlad artımının sonbeşiklə kəsildiyi kimi küləyin də kəsiləcəyinə inam yaradırsa, digər tərəfdən torpağa dəmir baltanın çalınması dəmirin kəsərliliyi, dəmirə etiqad ayininin indi də qaldığını sübut edir. Dəmirə etiqad məvhumu isə ehtimal etməyə imkan verir ki, bu zonada dəmir istehsalı olmuş və insanlar dəmir alətlərə çox ehtiyac duyduqlarından dəmirə də etiqad yaranmışdır.

Bölgədə gözdəyməni ovsunlamaq üçün nəzərə gəlmiş insanın başına bir çimdik duz çevirib gözdəyilənin kürəyinə toxundurub atasının, qarın nahiyyəsinə toxundurub anasının adını çəkməklə sanki bəd nəzərə (ruha) bildirirlər ki, bu adamın sahibi (ata, anası) var, bundan əl çək. Əgər ayini analar icra edirlərsə, bu halda:

Bizim ocağın külü, bir də bibər yarpağı,

Kim balama göz vurub, gözüne bibər yarpağı.

sözlərini ifa edirlər [6]. Burada bibərin acılığı bəd nəzərin acı bibərdən qorxduğu ifadə olunur. Birinci misrada isə ocağın, odun müqəddəsliyi, odun hər şeyi yandıraraq pak edə bilməsi ifadə olunur ki, bu da qədim zamanlardan oda, ocağa sitayişdən irəli gələn haldır. Azərbaycanda qədim zamanlardan insan öldükdən sonra onun ruhunun ölmədiyinə inam olmuşdur [1].

Zonanın ovsunlarından biri də günahkarın üzünə haqq söz söyləyib, sonradan söz söyləyənin nəfəsinin ağır olduğunu bildirib, qarğış etməklə günahkarı ovsunlamaqdır. Ovsuna düşmüş şəxs qorxur və özünün sonrakı hərəkətlərinə nəzarət edir, baş verən hər bir mənfi

hadisədən təsirlənir və ovsundan çıxmaq üçün günahkar olduğu şəxs qarşısında günahını etiraf etməyə məcbur olur. Buradan “sözün”, “kəlamın” müqəddəsliyi aydın görünür. Sonradan «kəlam» müqəddəsliyi İslam dininə də keçmiş təsirə düşmüş insanı təsirdən qurtarmaq üçün «dua» (sehirli söz) yazıb, ya şəxsin paltarına tikir, ya da üstündən su axıdıb həmin adama içirirlər [10]. Burada sözün müqəddəsliyi ilə bağlı suyun da müqəddəs sayıldığı aydın görünür. Suyun müqəddəsliyi qəflətən dicsinmiş və ya qorxmuş adama soyuq su içirdilməsi ilə qorxuluğun götürülməsində də özünü aydın göstərir.

İstər ovsunçuluqda və istərsə də sitayiş qalıqlarında daşa inamın güclü olması bölgədə ibtidai dövrün paleolitindən dini təsəvvürlərin yarandığını sübut edir. [13]. Ulu əcdadlarının vəhşi heyvanları daşla vuran, tapdığını daşla əzən, daşla kəsən, daşla qaşıyan, daşla tikən adətləri bugünkü insana da təsir edib. Müasir insanlarda da bu və ya başqa formada daş gəzdirmək, daşa and içmək amilləri mövcuddur. Gözəgəlimli insanların ilkin forması daşdan olan gözmuncuğu gəzdirməsi buna bir misaldır. Digər misal: zona evlərinin əksəriyyətində olan kirkirə daşına, tabağ daşına and içmə də daşa etiqaddan irəli gəlir. Çünki, həmin kirkirədə insanlar taxıl üyüdüb hələ qədim dövrlərdən tələbatlarını ödəmişlər. “Yalan deyirəmsə daşa dönüm” andı buradan irəli gəlmişdir. Bundan başqa bölgədə pırə, çox vaxt isə pır daşına and içmə də daşa sitayişdən qalmışdır. Bakı kəndlərində ölü yuyulan yerdə qara daş (qəmbər) qoyurlar ki, guya ölünün ruhu ona keçsin, sonra isə bu daş qəbiristanlığa atılır [9].

Bəhs etdiyimiz bölgədə isə ölü yuyulan yerdə 3 və ya 7 gecə fitil yandırılır ki, guya meyidin yuyulduğu yerə tökülmiş ruhunu “Qara div” aparmasın və ya həmin yerdə ocaq, türbə tikilir ki, ruh ora sığsın. Sonuncu hal vəfat etmiş insan müqəddəs hesab olunduqda baş verir. [1].

Bölgədə əl ilə bağlı da çoxlu ovsunlar vardır ki, onlardan biri də atəşpərəstlikdən bu günə qədər qalmış «qovut» (pıst) ovsunudur. (qovut müxtəlif taxılların qovrulmuşundan hazırlanmış undur). Novruz bayramı ərəfəsində qovutu nimçəyə töküb sakit bir guşədə gecə saxlayırlar və səhər qovut üzərində əl və ya hər hansı formada iz olmuş olsa demək, niyyət baş tutmuş hesab olunur [8]. Bu inamı H.Quliyev və A.Bəxtiyarov adı çəkilmiş əsərlərində səhvən qovurğa üzərində əl izinin olması kimi vermişlər

Tədqiq etdiyimiz bölgədə daşla bağlı bir çox deyimlərlə yanaşı böyük bir rəvayətlə bağlı aşağıdakı formada bir bayatı da vardır:

Balam, oğul yaxşıdır.
Qızdan oğul yaxşıdır.
Üstü plov, altı daş,
Yenə, oğul yaxşıdır.

Rəvayətə görə gəlin qaynana üçün plov çəkəndə plovun altına boşqaba daş duz qoyub üstünə plov çəkirmiş. Beləliklə, ərinə onun anası üçün daha çox plov qoyduğunu göstərən gəlinin hərəkətlərinə dözməyən qaynana qızının evinə köçüb bir müddət orada yaşayır. Lakin kürəkənin tənələrinin gəlinin hərəkətlərindən ağır olduğunu görən ana yenidən oğlunun evinə qayıdır, soruşub soraq edənlər üçün isə yuxarıdakı bayatını deyir [6].

Daşa etiqadla bağlı tunc dövründən daş qutu, daş hörmə və “dolmen” (daş stol tipli qəbir bu tipli qəbir Lənkəran rayonunun Digah-Şilavar kəndləri ərazisində XX əsrin 20-ci illərində qeydə alınmışdır) tipli qəbir formaları yaranmışdır ki, bu axirət dünyasında da insanın qorunacağı rəmzinə ifadə edir. Belə qəbirlərə Lənkəran ərazisindəki Sığon və Divəlonə, Lerik rayonunun Veri, Buzeyir və zonanın bir çox başqa yerlərində rast gəlinir [7]. Dolmen – daş stol tipli qəbirlər daha çox bu bölgəyə məxsus qəbir tipidir. Bunu fransız arxeoloqu Cak de Morqan 1890-cı ildə aşkar etsə də İsa Əzimbəyov 1924-cü ilə aid tədqiqatlarında bunu bir daha təsdiq etmişdir [8]. Təssüf ki, bölgənin dolmen tipli qəbirləri sovet dövründə təsərrüfat məqsədlərindən ötrü tamamilə dağıdılmışdır.

Bölgədə su ilə bağlı da çoxlu ovsunların olmasına baxmayaraq burada onların daha çox

özündə tarixilik yaşadanlarından bəhs edəcəyik. Belə ki, son çərşənbədə od üstündən tullanmaqla bədənlərində olan bəd ruhların yanmasına inanan bölgə əhalisi son çərşənbənin səhəri su üstünə getməklə (çaya, arxa) pak olduqlarına inanır və bir-birlərinin üzlərinə su çiləməklə bir-birlərinə həmişə pak və gümrah olmağı arzulayırlar. Eyni zamanda toyun 3-cü gününün səhəri pərdədən çıxarılmış gəlinin bulaq və ya quyu başına aparılmasının bir rəmzi də gəlinin pak olduğunu hamıya bildirmək rəmzidir. Qorxmış adamlara sərini su verilməsinə bölgədə qorxuluq götürmə kimi baxırlar. Bölgə əhalisi də suyun ruhlar məkanı olduğuna inanır və ruhlar diksinməsin deyər suyu aramla içmək, su içəni diksindirməmək, yemək yeyilərkən yanında mütləq su qoymaq adətləri bu gün də qalmaqdadır [1].

Ağaclara etiqada gəldikdə isə bölgə əhalisi palıd, fisdıq, şümşad, nil (azat) ağaclarına daha çox etiqad göstərir [12]. Elə bu səbəbdəndir ki, bölgədə ocaq (pir) ərazilərində daha çox bu ağaclar əkilir və onların kəsilməsi günah hesab olunur. Astara rayonunun Sım kəndi yaxınlığındakı Atəşpərəstlik dövrünə aid şümşad meşəli qəbiristanlıq hələ o dövrdən şümşadın müqəddəs ağac sayıldığından xəbər verir. Ümumiyyətlə, bölgənin bütün qəbiristanlıqlarında şümşad kolu (şimşor) əkilir. Qədim qəbiristanlıqlarda isə artıq şümşad meşələri əmələ gəlmişdir [6].

Nil ağacı da şümşad kimi uzunömürlü olduğu üçün müqəddəs yerlərdə və qəbiristanlıqlarda əkilir. Tut ağacı isə insanlara ipək yetirdiyi üçün (bu T.Bayraməlibəyov tərəfindən qələmə alınan “İpəkqurdu əfsanəsi” adlı məqaləsində də aydın görünür) müqəddəs sayılır. Bölgənin ovalıq zonasında torpaq qəbirlərə müqəddəs ağac kimi indi də çox vaxt tut ağacı döşənir [4].

Bitkilərə inama gəldikdə isə qədim dövrün müəllifi Plutarxın midiyalıları xüsusi ilə maqlar haqqında söylədiyi “onlar homami (səməni bitkisi) bitkisini əzizləyir və ona sitayiş edirlər” ifadəsi zonamızda indi də mövcud olan və böyük inanca malik səməninin cücərdilməsi, əzizlənməsi ona sitayişdən irəli gəlmişdir. Səməniyə inam o qədər güclüdür ki, hal-hazırda da bir kənddə və məhəllədə səməni bişirildikdə hər bir ev imkanı daxilində müəyyən miqdar şirniyyatla səməni bişirilən yerə gedir və niyyətinin yerinə yetməsi üçün dualar etdikcə səməninin qarışdırılmasında iştirak edir. Bişirilmiş səməni məhəllədə paylanır. Hansı evə səməni gedirsə o ev qada-baladan uzaq hesab edilir və ev sahibi səməni qabına mütləq şirniyyat qoyur [9]. Plutarxdan misal çəkməyimizdən aydın olur ki, bu inanc islamdan çox-çox əvvəl yaranmış və hələ indi də yaşamaqdadır. (H.Sarabskinin 1958-ci ildə çap olunmuş “Köhnə Bakı” əsərinin 80-81-ci səhifələrində səmənin bişirilmə adəti aydın verilsə də onun 3-4 gün qaynadılması düz verilməmişdir) [14]. Səməni 3-4 saat qaynadılmaqla hasil olunur. 3-4 gün mis təstdə qalan səməni mütləq acı dadmalıdır [6].

Üzərliyin tədqiq etdiyimiz bölgənin ovalıq ərazilərində bitmədiyinə baxmayaraq burada da ondan “gözdəyməyə” qarşı geniş istifadə edilir.

Çörəyə and içməyə gəldikdə isə bu da bitkilərə sitayişdən irəli gəlir. Ərazidə nahaqdan çörəyə and içmə çox böyük günah sayılır və inanırlar ki, hər kəs ki, nahaqdan çörəyə and içsə çörək onu vurur, evində ruzi azalar. Bu inamın da islamdan çox əvvəl mövcud olduğu andın özündən aydın görünür. Bölgədə çörəyə and aşağıdakı formada içilir: “and olsun o çörəyə ki, Qurandan əvvəl dünyaya gəlmişdir” [14].

Buğda və çörəyin müqəddəsliyi bölgədə yayılmış “Sünbül və it” əfsanəsində də aydın görünür. Ən qədim zamanlarda Allahın əmri ilə sünbül buğda bitkisinin bütün gövdəsini əhatə etmiş və çörək o qədər artmışdır ki, insanlar çörəyi israf etmiş, natəmiz yerlərə tökmüş, kirli əllərini, bədənlərini çörəklə silmişlər. Bu hərəkətlərinə görə insanlar Allahın qəzəbinə duçar olmuş, buğdanın sünbül verməsi Allah tərəfindən dayandırılmış, qıtlıq və aclıq başlanmışdır. Lakin insanın dostu olan itin yalvarışına Allahın rəhmi gəlmiş və buğda bitkisinə bu günlərdə olduğu qədər sünbül asmağa əmr etmişdir ki, insanlar onun qədrini bilsin, bir daha çörəyə qarşı pis rəftar etməsinlər [4]. Bu bir əfsanə olsa da Azərbaycan mentalitetinə görə çörəyə xor

baxmağın qəbahət və günah olduğunu anladan amildir.

Bölgədə od ayını ilə bağlı inanların olması bölgə əhalisinin İslamdan əvvəl atəşpərəstliyə sitayiş etməsindən irəli gəlir. Bu inamın insanlarda, o cümlədən bölgə əhalisində yaranması odun köməkliyi ilə insanların soyuqdan vəhşi heyvanlardan qoruna bilməsi ilə də bağlamaq olar. Bundan savayı insanların təkcə mağaralarda deyil, açıq şəraitdə də yaşamaları oddan istifadə nəticəsində mümkün olmuşdur. Od sayəsində insanlar bişmiş qidalarla təmin olunmuş, od ilə gərəksiz şeyləri, hətta ölümləri yandırır kül etməklə ətraf aləmi parazitlərdən qorumuşlar. Prometeyin Qafqazda zəncirlənməsi əfsanəsi, Vətənimiz ərazisində təbii od mənbələrinin olması, həqiqətən də Azərbaycanımızın odlar yurdu olmasını sübut edir. Odpərəstlərin kəbəsinin Şiz olması (Qədim Qazaka şəhərində) və ərəblərin ilk hücumları zamanı onlara tabe olmadıqlarından “Quranın qissələr” kitabında göstərildiyi kimi “Lənət olsun Şizzin övladlarına” ifadəsi işlətmişlər [10]. Hələ indi də bölgədə “O, işığa and olsun”, “O, oda and olsun”, “Yalan deyirəmsə oda kor baxım”, “Ocağıma and olsun” deyimləri, “Ocağın sönsün”, “Çırağını yandıran olmasın”, “Odun sönsün” və s. kimi qarğışlar, müqəddəs yerlərdə, qəbiristanlıqlarda mərasimlər zamanı şam yandırılması adətləri qalmaqdadır [9]. Azərbaycan etnoqrafiyasının 3-cü cildində isə “Səni görüm qapından ayaqqabı əskik olmasın” qarğıışı ilə tərəf müqabilinə ölüm arzusu ifadə olunur [1]. Oda inamla əlaqədar çöl etnoqrafik materialları toplayarkən Lerik rayonu Buzeyir kəndinin 90 yaşlı sakini Balamirzə Kəlbiyevin 1997-ci ildə verdiyi məlumatdan aydın olur ki, hələ indi də bölgə əhalisi yeni evə köçdükdə köhnə evdən yeni evə od və ya yanar kosov aparırlar. Bu isə müqəddəs odun getdiyi yeni ocağın da müqəddəsliyinə işarədir. Lənkəran rayonu Aşağı Nüvədi kənd sakini 75 yaşlı Şahab Əyyub oğlu Məmmədovun 2002-ci ildə verdiyi məlumata görə “Gəlin köçən qızı ata evinin ocağı ilə vidalaşmaq rəmzi kimi ocaq və ya təndir başına 3 dəfə dolandırırırlar. Ər evində isə 3-cü gündə gəlin gəldiyi ev ona əziz olsun deyər gəlini ocağın və ya təndirin başına 3 dəfə dolandırırırlar”. Bu adət yeni gəlinin yeni ev, yeni ocaq sahibi olması rəmzinə işarədir.

Heyvanlara sitayişə gəldikdə isə bu ilk əvvəllər totemizimdən yaransa da sonralar bu hal heyvanların təsərrüfatda tutduğu mövqeyi ilə daha da güclənmişdir. Bölgənin qəbiristanlıqlarında və pirlərində indi də qoç heykəllərinə rast gəlmək olur. Etnoqraf Q.Çursin yazır ki, Lənkəranın Digaha gedən yolunda Türbəbin kəndinin yanında yolun üstündə olan qoyun fiqurunun belinə yoldan keçənlər daş atmaqla öz işlərinin nə dərəcədə baş tutacağını yoxlayırlar. Əgər atılan daş qoyun fiqurunun belində qalarsa nəzərdə tutulan işin baş tutacağına inanırlar [17].

Heyvanlara sitayiş inamı ən qədim zamanlardan Azərbaycanda mövcud olmuşdur. Xüsusən atın bütün Azərbaycanda murad hesab olunmasının özü də qədim inam və etiqaddan irəli gəlir. Azərbaycanın bir sıra başqa rayonlarında olduğu kimi Lənkəran rayonunun İsti-su pansionatı ərazisindən axan və yayda suyu quruyan kiçik çayın içərisində olan “At ayağı” izinə (pirinə) sitayiş edilməsi atın müqəddəs hesab olunmasını sübut edir. Muğandakı “Əliköməktəpə” arxeoloji abidəsində tapılmış at skeleti bölgədə atın 6 min il əvvəl əhliləşdirilməsini söyləməyə imkan verir [11]. Hələ indi də at, inək kəllələrinin bağlardakı payalara keçirilməsi totemizmin qalıqları kimi heyvanlara olan inanlardan irəli gəlir.

Nəticə

Bütün yuxarıda söylənilənlərdən aydın olur ki, bəhs olunan bölgədə indi də islamaqədərki qədim dini ayinlərin qalıqları qalmaqdadır və əhalinin adət-ənənəsində geniş rol oynamaqdadır. Müasir gənclər üçün özünün milli mentalitetini tanıyıb, tarixini bilib milli özünəməxsusluğunu dərk etməkdə qədim dini ayin qalıqları da mühüm rol oynayır.

Milli dəyərlərimizin tədqiqi, öyrənilməsi və gələcək nəsillərə çatdırılması nəzərinə məqalədə aydın olur ki, xalqımız multikultural dəyərlərini qorumuş, mühafizə etmiş və milli zəmində inkişaf etdirmişdir.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan etnoqrafiyası. (2007). 3 cildə 3-cu cild. Şərq-Qərb Bakı s. 379, 381
2. Cavadov Q. (2004). Talışlar. Bakı-“Elm” nəşriyatı s. 350, 353.
3. Cavadov Q. (2000). Azərbaycanın azsaylı xalqları və milli azlıqları. Bakı “Elm” nəşriyatı s.111, 315.
4. Cavadova E. (2009). O həm də görkəmli etnoqraf idi. (Teymur bəy Bayraməlibəyovun həyat və yaradıcılığından səhifələr) Bakı-Nurlan, s. 147, 150, 151.
5. Elm qəzeti, (1999). avqust sayı s.3
6. Kəlbəliyev H. (2004). Talışların maddi və mənəvi mədəniyyət dəyərləri. I hissə Bakı, s. 68, 70,72,73,77,
7. Qazıyev S.M. (1960). Küp qəbirləri albomu. Bakı, s.36 .
8. Qazıyev S.M. İki küp və iki katakombə qəbri. «Azərbaycanın maddi mədəniyyəti», III cild. s.56.
9. Quliyev, H., Bəxtiyarov A. (1968). Azərbaycanda qədim dini ayinlər və onların məişətdə qalıqları. Bakı, s.35, 37.
10. Quranın qissələri.(1993). Bakı, s. 45, 46
11. Məmmədov, H. (2001) Muğanın maddi mədəniyyəti. Bakı, s. 73.
12. Mustafayev, A. (1977) Şirvanın maddi mədəniyyəti. Bakı. s. 97, 98
13. Nərimanov, İ. (1958). Gəncəçay rayonunun arxeoloji abidələri. Bakı, s.12, 83
14. Sarabski H. (1958). Köhnə Bakı. Bakı, s. 80-81
15. Təhmasib M , H. (1946). Azərbaycan xalq ədəbiyyatında div surəti. «Vətən uğrunda», №1, 79-93 s.
16. Рисс П.Ф. (1885). О талышах. Их образи, жизни и йазык-Записки Кавказского отдела Руского Географиче общества. Тифлтс, Вып. 3 с. 1-2.
17. Чурсин Г. (1926). Талыщи. Тифлис, с.36

REMAINS OF ANCIENT TRADITIONS AND MULTICULTURALISM IN THE HOUSEHOLD

Hashim Kalbiyev

Lankaran State University, Lankaran, Azerbaijan

The article studied in detail the fact that ancient customs and traditions in Azerbaijan can remain in our life today, exist on a par with the traditions of modern times, and represent a clear example of tolerance and multiculturalism for our people. The purpose of the article is to study the remains of ancient beliefs and traditions that remain in our life today and to study their roots, as well as to give more valuable materials to Ethnology about the ethnogenesis, mentality, tolerance and multicultural people of our people. The essence of the article is to investigate and study in detail in today's aspect that tolerance and multicultural values in our ancient beliefs, customs and traditions have emerged in the south-eastern region of the Republic of Azerbaijan since the earliest times. From the research methods and methodology of the article, it is clear that the remains of Ancient Traditions in the region still play an important role in the life of the people today. The remains of ancient traditions and beliefs also play an important role in recognizing the national mentality of our modern youth, knowing its history and comprehending national identity.

Keywords: custom, tradition, household, tolerant, multicultural, belief, rite, creed, worship

ДРЕВНИЕ ТРАДИЦИИ И МУЛЬТИКУЛЬТУРНОСТЬ В ЖИЗНИ

Гаши́м Кельбиев

Ленкоранский государственной университет, Ленкоран, Азербайджан

В статье подробно рассмотрено, что древние обычаи и традиции в Азербайджане и сегодня могут

оставаться в нашем доме, существовать наравне с традициями современности, являясь ярким примером толерантности и мультикультурализма для нашего народа. Целью статьи является изучение остатков древних верований и традиций, которые до сих пор остаются в наших домах, и изучение их корней, а также дать более ценный материал для этнологической науки об этногенезе, менталитете, толерантности и мультикультурности нашего народа. Суть статьи заключается в изучении и детальном изучении в сегодняшнем аспекте того, что толерантность и мультикультурные ценности в наших древних верованиях, обычаях и традициях зародились в юго-восточном регионе Азербайджанской Республики с древнейших времен. Из методики и методики исследования статьи видно, что в регионе остатки древних традиций и сегодня играют важную роль в быту народа. Зная национальный менталитет, зная историю нашей современной молодежи, немаловажную роль в понимании национального самосознания играют также древние традиции и остатки верований.

Ключевые слова: рэлигиэ, брэд, быт, толэрантност, мултикултурал, вера, поклонэниэ

Daxil oldu: 10.03.2025

Çap edildi: 10.06.2025